

УДК [930.253:281.9](477-25)"1620"

Л. А. СУХИХ, В. В. СТРАШКО*

**ДО ПЕРЕБУВАННЯ 1620 РОКУ ЄРУСАЛИМСЬКОГО
ПАТРІАРХА ТЕОФАНА В КИСВІ**

Подано характеристику унікального документа – відпускної грамоти (православної індульгенції) 1620 р., виявленої у фондах ЦДІАК України, на тлі аналізу важливих для історії України подій. Тоді, 1620 р., Єрусалимський патріарх Теофан висвятив у Києві православних ієрархів, що означало відновлення православної Київської митрополії на теренах українських та білоруських земель у складі Речі Посполитої (перестала існувати після ухвалення Брестської церковної унії 1596 р.).

Ключові слова: відпускна грамота; індульгенція; Київська митрополія; Військо Запорозьке; Київське Богоявленське братство; Єрусалимський патріарх Теофан; гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний.

Пропонований до публікації документ виявлено в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДІАК України) під час підготовки документальної виставки, присвяченої 390-річчю Хотинської війни 1621 р. Безпосереднього відношення до цієї події він не має, однак нагадує про перебування в Києві Єрусалимського патріарха Теофана, коли на теренах українських і білоруських земель було відновлено ієрархічну структуру Православної церкви (Київську митрополію), що перестала існувати після Брестської церковної унії 1596 р. Висвячення патріархом Теофаном православних ієрархів, зініційоване й підтримане Військом Запорозьким, стало одним із найважливіших етапів в історії українського націотворення¹.

Намір відновити ієрархію Православної церкви визрів у церковних, а також у світських політично активних колах українського суспільства восени 1619 р.². Ключову роль у цьому відіграв ієрарх Східної Церкви – Єрусалимський патріарх Теофан, який тоді перебував у Москві.

Теофан III (бл. 1570 р. – 5.12.1644 р., Константинополь) – православний Єрусалимський патріарх у 1608–1644 рр., племінник попереднього патріарха Софронія IV³. У 1619 р. Теофан прибув у Московське царство, у червні в Москві канонічно затвердив інтронізацію Філарета

* Сухих Лідія Андріївна – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

Страшко Віктор Васильович – провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву, м. Київ.

Т Е О Ф А Н

М[И]Л[О]СТІЮ Б[О]ЖІЄЮ ПАТ[Р]ІАРХ С[В]ЯТ[О]ГО ГРАДА ІЄР[У]САЛ[И]МА, СІРІА, АРАВІА, КАНЄ // ГАЛЕЛЕІА,
ОБОН ПОЛ ІОРДАНА И ВСЕИ ПАЕЛЄСТІНЫ:

Смирение наше, от бл[а]г[о]д[а]ти же дара и власти всес[в]я[т]ого и животворящего д[у]ха, данныя от Спасителя нашего І[с]х[ри]ста Б[о]жественным и с[в]ящ[е]нным // его учеником и Ап[о]ст[ол]ом, все же вязати же и решити ч[е]л[о]в[е]ком согрешеніа. Рекшаго им, приймите ду[х] С[в]я[т]аго им же опустите грехи // отпустятся им и им же удержите удержани суть. Елика же аще свяжете и разрешите на земли, будут связана и разрешена на // небеси от онехъ убо и на нас другопримателне пришедшей той же б[о]жественной бл[а]г[о]д[а]ти имат прощена и сего по д[у]ху своего // сына І[с]х[ри]ста Хр[и]ста. Елика он яко ч[е]л[о]в[е]къ съй согреши или ко Б[о]гу прегреши словомъ, деломъ, помышлением и всеми своими // чувствы. Аще под клятвою, отчею или матернею, аще под оглучением іерейским или архиерейским бысть, или своему проклятию // подпаде, или клятвою заклятыя, и сию преступи или иными некими согрешении превзятся, сіа вся духовным отцем испо[с]веда и еже от них правило от сердце прият и исполнити усердствова сихъ, убо всехъ вины же и соуза разрешаем се и свободн имамы // весилною властию и бл[а]г[о]д[а]тию всес[в]я[т]ого и живоначального д[у]ха елика же забвенья ради неисповедана остави, и он вся да про[с]стих ему Премилостивый Б[о]г, м[о]л[ит]вами С[в]я[т]ыя Б[огороди]ца и приснодевы М[ар]іа, с[в]я[т]ого славного и всехвалнаго Ап[о]стола Якова, брата Б[о]жїа // и первейшаго П[е]рвос[в]ятого Іер[усали]мскаго, и всехъ с[в]я[т]ых. Аминь. В лето от бытіа миру [7128]. А от спасит[с]я лнаго в[о] площения Б[о]га Слова // [1620] м[е]сяца августа.

Підпис і печатка патріарха

На звороті: П[а]ну Ждану Молкевичу [...] // патриарх Єрусалимский благо//словение і его [...] // [...]ковъ посылаєт

1620 р., серпень. – Грамота Єрусалимського патріарха Теофана, надана Жданові Молкевичу на відпущення гріхів.
ЦДАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 188, арк. 1 зв. Подано за правилами копіювання науково-популярним методом.

Микитовича Романова (батька обраного 1613 р. московським царем Михайла Романова і його реального співправителя) на предстоятеля Московської патріархії.

Припущення істориків про зустріч (або й зустрічі) представників Війська Запорозького з Теофаном під час перебування патріарха в Московському царстві є цілком вірогідним. Найсприятливішим для контактів Теофана видається час перебування у Москві козацького посольства до московського царя Михайла Федоровича на чолі з Петром Одинцем (виїхало з України на початку січня 1620 р.). На думку дослідників теми, порозуміння з патріархом важило для посольства навіть більше, ніж офіційні переговори з московським урядом. Здогадки про зустрічі козаків з патріархом в інший час викликають сумніви насамперед через хронологічні розходження. Таким є, зокрема, припущення про зустріч 1618 р. під час польсько-московської війни 1617–1618 рр. за московський престол для польського королевича Владислава. Тоді, коли великий загін Війська Запорозького на чолі з гетьманом Петром Конашевичем-Сагайдачним узяв активну участь у поході королевича на Москву, Єрусалимський патріарх, нібито перечікуючи воєнні дії, жив у Тулі⁴.

Теофан прибув до Києва 25 березня 1620 р. Серед його супроводу був екзарх Константинопольського патріарха Арсеній та кілька архимандритів, а також болгарський Софійський митрополит Неофіт і грецький Стагонський єпископ Авраамій; патріарх також привіз із собою півчих. Теофан із супроводом зупинився в Києво-Братському монастирі на Подолі. Захист їхньої безпеки взяли на себе козаки.

Патріарх провів богослужіння в київських храмах, відвідав монастирі – Свято-Михайлівський, Межигірський, Кирилівський, Трахтемирівський та ін., гостював у багатьох киян. Цікавився діяльністю Київського Богоявленського братства (засновано в 1615 р. – на початку 1616 р.) та його школи. Надав братству право патріаршої ставропігії (означало безпосереднє його підпорядкування духовній владі та юрисдикції Константинопольського патріарха). На початку червня 1620 р. Теофан поставив хрест біля новозаснованої на належному братству ґрунті церкви Богоявлення – Благовіщення (раніше великі пожертвування на цю церкву надав Петро Сагайдачний). У 1620 р. колективним членом братства стало Військо Запорозьке. Крім Київського братства, патріарх упродовж травня – червня видав свої грамоти православним братствам у Могилеві, Слуцьку, Луцьку, Рогатині, Мінську, Перемишлі.

Однак найвизначнішою подією у церковно-релігійному й політичному житті тогочасної України стало відновлення Єрусалимським патріархом Теофаном православної церковної ієрархії Київської митрополії на теренах Речі Посполитої. Ось перелік висвячених тоді ієрархів: 1) архієпископ, митрополит усієї Русі Йов Борецький; 2) єпископ Володимирський і Берестейський Єзикиїл Йосип Курцевич; 3) архієпис-

Зворот грамоти Єрусалимського патріарха Теофана,
де вказано ім'я Ждана Молкевича.
ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, спр. 188, арк. 1 зв.

коп Полоцький, Мстиславський і Вітебський Мелетій Смотрицький; 4) єпископ Луцький і Острозький Ісакій Чернчицький; 5) єпископ Перемишльський і Самбірський Ісайя Межигірський; 6) єпископ Холмський і Белзький Паїсій Іполитович; 7) єпископ Пінський і Турівський А...⁵. Реальне оновлення церковного життя у Київській митрополії стало визначальною віхою у подоланні опору уніатських ієрархів, яких підтримував польський уряд.

13 вересня 1620 р. Теофан із супроводом і під охороною козаків на чолі з полковником Богданом Кизимом виїхав з Києва, аби повернутися на батьківщину. За кілька днів вони прибули в Білу Церкву. Однак через події, що розгорнулися поблизу Ясс (тепер Румунія) – Цецорську битву 1620 р. між польським і турецько-татарським військами, виїзд патріарха було відкладено. Другу спробу виїхати з України патріарх вчинив на початку 1621 р.; приблизно в 20-х числах лютого він прибув у Сороки, де Петро Сагайдачний, який на чолі козацького загону супроводжував патріарха, передав свої охоронні повноваження молдавській владі. Однак після цього сталося передбачуване: подорожніх у районі Кілії або Ізмаїла захопив турецький воєначальник Гусейн-паша, з наказу якого було страчено всіх, хто супроводжував патріарха, майно захоплено, а самого Теофана невідомо куди поділи⁶.

А тепер, на тлі викладених подій, звернемося до основної теми цієї публікації: йдеться про унікальний вид документа – свідоцтво про відпущення гріхів, відпускну (рос. – “разрешительная”) грамоту, або ін-

Печатка Єрусалимського патріарха Теофана,
поставлена на відпускній грамоті 1620 р.
ЦДІАК України, ф. 2227, оп. 1, стр. 188, арк. 1.

дульгенцію, що їх видавали східні православні патріархи. Усталеною є думка, що індульгенції – свідоцтва про прижиттєвий відпуск гріхів церковними ієрархами, мали поширення тільки в Західній Римській (католицькій) церкві. Однак і в православному середовищі звичай відпуску гріхів за життя має давнє коріння.

При цьому зауважимо, що йдеться не про відпускну молитву, текст якої відповідно до звичаю руської Православної церкви вкладається в руки кожного померлого під час похорону (цей текст теж інколи називали грамотою; згідно з Києво-Печерським патериком⁷ мав поширення в монастирі вже в XI ст.)⁸, а саме про прижиттєвий відпуск гріхів (до того ж без сповіді й покаяння віруючого). Такі відпускні грамоти практично відповідають індульгенціям, що мали значне поширення в католицькій церкві. Є дані про появу грамот, зокрема, у Московському царстві вже в 2-й пол. XV ст.⁹, мали поширення у XVI ст. і більше – у XVII ст. Спочатку це була неофіційна практика, але 1727 р. на Константинопольському соборі вона здобула офіційне підтвердження. В ухвалі собору йшлося про те, що Східній Христовій Церкві надано владу письмово відпускати гріхи. Такі грамоти мали право видавати у всій Соборній Церкві чотири святійші патріархи: Константинопольський, Александрійський, Антіохійський та Єрусалимський. Грамоту міг отримати

кожен, часто за певну суму грошей. Руська церква не визнавала подібної практики, називаючи її “латинською” (про це писав ще 1074 р. преподобний Феодосій Печерський)¹⁰. На вселенських церковних соборах насамперед засуджувалося надання відпускних грамот за плату.

Про появу грамот на території українських земель, що входили до складу Речі Посполитої, а згодом у межах Гетьманської України чи не вперше повідомив Юрій Крижанич¹¹. Він інформував про роздрук грамот у Києві. Є також свідчення про друкування їх в інших містах, найбільше – в Москві. Так, 1653 р. у місті надруковано 500 “разрешительных” грамот Константинопольському патріархові Афанасію, а 1668 р. Антіохійському патріарху Макарію – 2000. Відомо також, що 1655 р. такі грамоти (1000) замовляв у Москві навіть Сербський патріарх Гавриїл¹². Павло Халепський повідомив, що існували різновиди цих грамот: найповніший варіант призначався для знаті, середній – для простих, а скорочений – для жінок¹³. Про “повну” відпускну грамоту згадує у своїй статті й Д. Ф. Кобеко¹⁴. Константинопольський патріарх Афанасій, звертаючись у жовтні 1653 р. з чолобитною до московського царя Олексія Михайловича з проханням про дозвіл на друк відпускних грамот, відзначав, що “как я ехал к тебе в Москву через войско запорожских козаков, в то, государь, время приходили ко мне на исповедь многие черкаси и, по обычаю своему, просили у меня разрешительных грамот, и мне некого было послать в Киев для напечатания их. А как я, богомолец твой, поеду из Москвы назад, те запорожские казаки опять начнут у меня разрешительных грамот просить, а иные вновь на исповедь приходят будут. Царь государь, смилуйся, пожалуй”¹⁵.

М. П. Лихачов, у розвідці якого вміщено цей витяг з чолобитної патріарха, виділивши курсивом слова “по обычаю своему”, пояснив

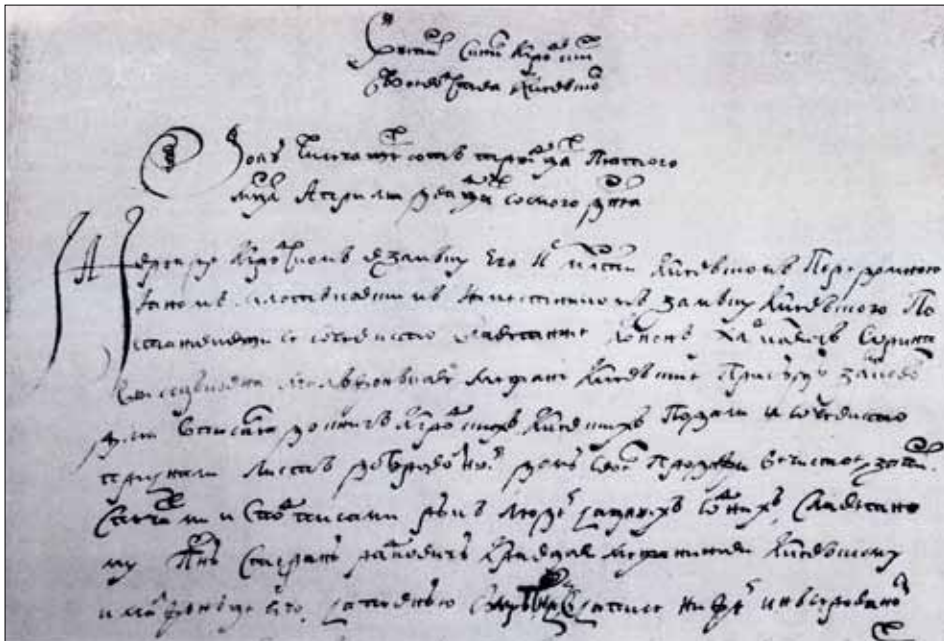
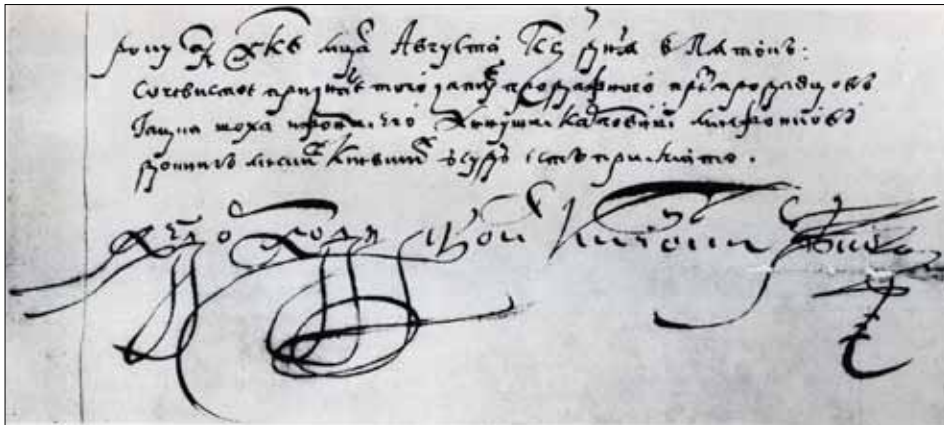

Портрет Єрусалимського патріарха Теофана.

існування козацького звичаю тим, що запорожці “очевидно, считали, что, при их бурной жизни, необходимо запастись документами от грехов”¹⁶. Не заперечуючи в принципі такого тлумачення дослідника, припускаємо, що згаданий звичай започатковано саме 1620 р. і пов’язаний він з вікопомними подіями – відновленням Київської митрополії та висвяченням Єрусалимським патріархом Теофаном її ієрархів й загальним піднесенням у зв’язку з цим. Вирішальну роль у тих подіях відіграло Військо Запорозьке, очільники якого налагодили прямий контакт з патріархом.

У зв’язку з цим набуває конкретного змісту інформація, вміщена в Густинському монастирському літописі¹⁷, а також у Мелетія Смотрицького¹⁸ про відпущення Теофаном гріхів Петрові Сагайдачному й кільком тисячам козаків за пролиття християнської крові. При цьому в обох джерелах, хоч і з різним підходом, “пролиття християнської крові” пов’язано саме з походом гетьмана Петра Сагайдачного на чолі козацького війська 1618 р. на Москву¹⁹. Конкретно про письмове відпущення гріхів патріархом у цих документах не йдеться. Впадає також в око, що і Мелетію Смотрицькому, і авторові Густинського літопису з різних причин було необхідно вкласти в уста Теофана усне повчання, яке мало виразний політичний підтекст. Малоймовірність цього підтверджує, зокрема, пропонований авторами статті документ, а також відомі відпускні грамоти з московського та інших архівів. Усі вони містять стандартний текст (за дуже невеликими різночитаннями), в якому йдеться про відпущення гріхів загалом, що його патріархи здійснювали наданою їм від Ісуса Христа владою.

Однак сам факт усного повчання патріарха на тему гріха (звичайно, без політичного підтексту) аж ніяк не заперечує, а навпаки, непрямо підтверджує те, що запорожці (і не тільки) масово зверталися до патріарха за письмовим відпущенням гріхів, а публікований нами документ є вагомим аргументом на доказ того. Можна вважати, що саме від 1620 р. козаки намагалися при нагоді одержати відпускні грамоти й від інших патріархів – “по обычаю своему”, як про це йшлося у вже цитованій чолобитній Константинопольського патріарха Афанасія до царя Олексія Михайловича, датованій жовтнем 1653 р. Є й інші свідчення про чи не найбільше поширення відпускних грамот у XVII ст. в Росії “и притом преимущественно в южной ее части”²⁰. Відпускні грамоти друкувалися у великих кількостях і для різних патріархів (що й підтверджують наведені у статті цифри). Однак збереглося їх дуже мало, належать вони до числа рідкісних, раритетних документів. Головна причина цього полягає в тому, що таку грамоту після смерті її власника зазвичай клали в труну, і тільки якась надзвичайна подія або випадок могли перешкодити цьому. Російський історик і археограф М. П. Лихачов описав такий документ, наданий 1752 р. Єрусалимським патріархом Парвенієм одному з представників роду Лихачових – Логину Іва-

Зразки письма київської школи.

Подано за виданням: [И. М. Каманин]. Палеографический изборник. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – С. 14–15 (№ 29 і 33).

новичу, навівши повний текст грамоти й додавши її фотокопію²¹. Серед невеликої кількості опублікованих відпускних грамот найбільше – датованих XVIII ст. Мова їх – церковнослов'янська; текст більшості – друкований, практично однаковий за змістом, з уписаним іменем того православного, якому відпускалися гріхи.

Виявлена нами відпускна грамота, видана 1620 р. Єрусалимським патріархом Теофаном Жданові Молкевичу (далі для скорочення вживатимемо “грамота 1620 р.”), безумовно, належить до найбільш ранніх з тих, що збереглися. Її написано на бланку, виготовленому друкар-

ським способом на одній зі сторін складеного вдвоє аркуша (розміри сторони 32,7 x 21 мм). Зверху, в шести картушах²², вписано по-грецьки ім'я патріарха – Теофан²³. Ще одна роздрукована на бланку деталь – це фігурна заставка, в якій подану першу літеру тексту – “С” у слові “Смирение”²⁴.

Решта тексту на грамоті 1620 р. є рукописною. Одразу під картушами прописними літерами вписано титул патріарха. Текст грамоти складається з 12 рядків (останній неповний). Через те, що текст відпускних грамот є типовим, практично однаковим, кількість рядків в інших відомих грамотах коливається в межах 11–12. Мова документа – староукраїнська з відчутними елементами церковнослов'янської (в історичній літературі є згадка про іншу відпускну грамоту 1725 р., “писанную по славянски”²⁵). Не викликає сумніву, що текст написано місцевим писарем одним із варіантів українського скоропису 1-ї чверті XVII ст., за формою літер і способом їх написання належного до київської школи²⁶. При попередньому вивченні тексту не помічено впливу на нього “Граматики” Мелетія Смотрицького (1619 р.)²⁷. Під текстом грамоти 1620 р. вміщено оригінальний підпис патріарха грецькою мовою. Скріплено грамоту печаткою Єрусалимського патріарха. Вона тиснена, у паперовій кустодії (віск прокладено між двома аркушами паперу).

На відміну від інших відомих грамот, в яких ім'я особи вписувалося від руки у спеціально відведеному місці в тексті, у грамоті 1620 р. ім'я й прізвище віруючого – Ждана Молкевича – написано на звороті другої частини сфальцьованого аркуша (копію цього напису додано до статті). Хто такий Ждан Молкевич, встановити не вдалося, однак, судячи з прізвища, він міг належати до міщан. Діловодні позначки на документі: в лівому верхньому куті чорнилом поставлено “№ 42”, у правому нижньому поряд з печаткою є написи олівцем “Изъ Синода”, “№ 661” і прізвище [Бируков].

Оформлення документа, його зовнішній вигляд є типовим для діловодства українських воєводств у складі Речі Посполитої. Це насамперед сфальцьований навпіл аркуш, нижня частина якого правила за своєю кустодією для печатки; відповідно текст розміщувався впоперек на одній частині складеного аркуша, що була лицьовою (у нашому випадку саме тут роздруковано атрибути бланка). Друга його частина слугувала своєю конвертом; документ складала втрое текстом всередину, причому на центральній частині “конверта” зазвичай вказувалася адреса²⁸. Всі ці ознаки зовнішнього оформлення прослідковуються на грамоті 1620 р.

Отже, на основі викладеного доходимо висновку, що виготовлення бланка для грамоти 1620 р. з урахуванням усієї специфіки місцевого діловодства могло відбутися саме в межах поширення цього діловодства, – наймовірніше у Києві.

До статті додано: цифрову копію грамоти 1620 р. і скопійований за спрощеним методом текст цієї грамоти для полегшення її прочитання. При цьому скорочення під титлами розшифровано, вставлені в слова літери позначено квадратними дужками, сам знак титла [~] опущено. Виносні літери і буквосполучення внесено в рядок і ніяк не виділено. Всі літери, які вийшли з ужитку (деякі з них уже на 1620 р. вживалися переважно в церковнослов'янській мові), а також інші, які можуть інтерпретуватися неоднозначно, передано з допомогою відповідних їм друкарських знаків сучасного гражданського шрифту. Це, зокрема *v* – іжиця, *w* – омега, *Δ* – юс малий, *ѣ* – ять, *ε*, *ε* – епсілон. Те саме стосується ериків (паєрок): вжиті замість них літери внесено в рядок. Твердий знак в кінці слів знято. Розділові знаки проставлено з обережністю, частково орієнтуючись на варіант, застосований М. П. Лихачовим у скопійованій ним грамоті²⁹. Додані літери й авторські уточнення вміщено в тексті в квадратних дужках.

Зміст документа не аналізуємо і не оцінюємо, оскільки це поза межами нашої компетенції, та й вважаємо некоректним. Надаємо право читачам самим заглибитися в нього. Дозволимо тільки єдиний коментар – з приводу включення у всі відпускні грамоти імені Апостола Якова, брата Божого і першосвятителя Єрусалимського. Згідно з Біблією, Яків був братом Ісуса Христа. Після того як воскреслий Господь явився йому (1 Кор. 15:7), Яків очолив церкву в Єрусалимі. Традиційно вважається першим єпископом Єрусалима, якого призначив сам Ісус Христос. Див. у Біблії про Якова: Гал. 2:9,12; Дії 12:17, 15:13, 21:18.

Запорозьких козаків, та й усю “козацьку націю” відрізняла розвинена релігійна свідомість, сприйняття православної віри як глибинно рідної. Це засвідчено численними фактами вітчизняної історії й підтверджено багатьма іноземцями, які, зокрема, у XVII ст., приїздили в Україну (наприклад, Павло Халепський). Для наших предків патріарші відпускні грамоти багато важили, тож сприймімо їх як складову нашої історії.

¹ Детально про це див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – К., 2010. Відповідні розділи за змістом.

² Там само. – С. 436.

³ Біографічні відомості про Теофана взято з: [http://ru.wikipedia.org/wiki/Феофан_III_\(Патриарх_Иерусалимский\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Феофан_III_(Патриарх_Иерусалимский)); http://uk.wikipedia.org/wiki/Феофан_III; про перебування його в Києві й Україні та виїзд звідти – зі згадуваної праці П. М. Саса.

⁴ *Грушевський М. С.* Історія України-Руси. – Т. 7. – К., 1995. – С. 432 та ін. у розділі VII; *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 411, 422, 436–438, 449.

⁵ Перелік подано за вміщеним у монографії П. М. Саса витягом з протестації від 25 травня 1621 р. Йова Борецького й православних єпископів проти дій верхівки уніатської церкви. Ім'я єпископа під № 7 не вказано; автор монографії аргументовано доводить, що ним міг бути грецький Стагонський

єпископ Авраамій. Див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 481–484.

⁶ *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 489.

⁷ Києво-Печерський патерик – видатна рукописна церковно-літературна пам'ятка 1-ї пол. 13 ст., збірник творів про історію Києво-Печерської лаври та її перших сподвижників. Створено після 1215 р., але не пізніше 1230 р. Відомо близько 200 його списків. Вперше надруковано 1653 р., вдруге – у друкарні лаври 1661 р. (див. це друге видання: ЦДІАК України, ф. 739, оп. 1, спр. 64).

⁸ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов // Журнал министерства народного просвещения. – СПб., 1896. – Июнь. – С. 270.

⁹ Там само. – С. 271–277.

¹⁰ Там само. – С. 277.

¹¹ Юрій Крижанич (бл. 1618 р.–1683 р.) – хорватський богослов, мислитель і письменник. Прихильник ідеї слов'янського єднання (панславізму). З такою місією, зокрема, 1659 р. прибув у Гетьманську Україну. Про своє перебування в Україні написав твори: “Подорожні записки від Львова до Москви” і “Розмова з Черкасом”.

¹² *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов // Древности. Труды Московского императорского археологического общества. – Т. XV. – Вып. 2. – М., 1894. – С. 79–80. Рецензію на цю статтю див.: “Киевская старина”. – 1894 г. – Октябрь. – С. 162–163.

¹³ Павло Халепський (Алепський; 1629–1669 рр.) – архідиякон, син антиохійського патріарха Макарія. Разом з батьком у серед. 17 ст. приїздив у Московське царство, упродовж 1654–1656 рр. побував в Україні. Автор твору “Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVI века, описанное его сыном архидияконом Павлом Алеппским”. – Вып. 1–5. – М., 1896–1900.

¹⁴ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278.

¹⁵ Цит. за: *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов. – С. 79–80.

¹⁶ Там само. – С. 80.

¹⁷ Летописец о первом зачатии и создании [святыя] обители [монастыря] Густинского... // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских. – М., 1848. – № 8. – С. 16; див. також: Летописец о первом зачатии и создании святыя обители монастыря Густинского // ПСРЛ. – СПб., 2003. – Т. 40.

¹⁸ Мелетій Смотрицький – викладач і ректор Київської братської школи; 1680 р. висвячений Єрусалимським патріархом Теофаном на архієпископа Полоцького. Про наведений у статті факт йдеться у “*Verificatio niewinności*” – трактаті Смотрицького на оборону православ'я, виданому Віленським православним братством на захист відновленої єрусалимським патріархом Теофаном західної ієрархії, 1621 р. (Архив ЮЗР. – Ч. 1. – Т. 7. – К., 1887. – С. 340).

¹⁹ Детальніше див.: *Сас П. М.* Витоки українського націотворення. – С. 475–476.

²⁰ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278–279.

²¹ Див. уже згадану працю Н. П. Лихачова “О разрешительных грамотах восточных патриархов”. – С. 83–88 (текст грамоти – С. 87–88).

²² Картуші в оформленні бланка використовувалися і в інших грамотах; кількість їх залежала від кількості літер в імені того або іншого патріарха.

²³ Пропонуємо саме таку форму прочитання імені патріарха: Теофан, замість усталеного в бібліографії, насамперед російській – Феофан. У перекладі з грецької мови означає “Явлений Богом” (грец. Θεοφάνης – “богоявлення”). У Словнику українських імен форму “Теофан” подано на другому місці, після “Феофан”. Вказане на грамоті 1620 р. в картушах ім’я патріарха грецькою мовою є очевидним свідченням на користь обраного нами варіанту; в 1-й картуш вписано грецьку літеру “тета”, в 4-й – грец. “фі”.

²⁴ Така заставка характерна й для інших грамот: саме словом “смирение” починався їхній текст, який був типовим.

²⁵ *Кобеко Д. Ф.* Разрешительные грамоты иерусалимских патриархов. – С. 278.

²⁶ [Каманин И. М.] Палеографический изборонок. Материалы по истории южно-русского письма в XV–XVIII вв., изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. – Вып. 1. – К., 1899. – С. 14–15. Зразки письма київської школи, наведені у виданні під № 29 і 33, див. у додатку до статті.

²⁷ У ЦДІАК України зберігаються два примірники “Граматики” Мелетія Смотрицького – див. ф. 739, оп. 1, спр. 58 і 59 (у цьому другому не вистачає 24 аркушів).

²⁸ Сліди згинів залишилися на грамоті 1620 р.; їх чітко видно на цифровій копії, доданій до статті.

²⁹ *Лихачов Н. П.* О разрешительных грамотах восточных патриархов. – С. 87–88.

Охарактеризован унікальний документ – разрешительная грамота (православная индульгенция) 1620 г., обнаруженная в фондах ЦГИАК Украины, на фоне анализа важных для истории Украины событий. Тогда, в 1620 г., Иерусалимский патриарх Теофан рукоположил в Киеве православных иерархов, чем было положено начало восстановлению православной Киевской митрополии на территории украинских и белорусских земель в составе Речи Посполитой (митрополия перестала существовать после принятия Брестской церковной унии 1596 р.).

Ключевые слова: разрешительная грамота; индульгенция; Киевская митрополия; Войско Запорожское; Киевское Богоявленское братство; Иерусалимский патриарх Теофан; гетман Петр Конашевич-Сагайдачный.

There is given the characteristic of unique document – the affranchisement (orthodox indulgence) dated on 1620, found in the fonds of Central State Historical Archives of Ukraine, on the ground of the analyses of the important events for the history of Ukraine. The Jerusalem patriarch Teophan consecrated the orthodox hierarchs in Kyiv that meant the retrieval of Orthodox Kyiv Metropole on the territory of Ukraine and Byelorussia lands within the Polish-Lithuanian Commonwealth (the Metropole was liquidated by the adoption of Brest Church Union in 1596).

Keywords: the affranchisement, the indulgence, the Kyiv Metropole, the Zaporizhzhya Army; the Kyiv Epiphany community; Jerusalem patriarch Teophan, Hetman Petro Konashevych-Sahaidachnyi.